

Kryžių kalnai Žemaitijoje XVI–XIX a.: liaudies christianizacijos problema

Rita Regina Trimoniene

Šiaulių universitetas, P. Višinskio g. 38, LT- 76352 Šiauliai

El. paštas: ik@hu.su.lt

Straipsnyje aptariama Žemaitijoje ir Šiaurės Lietuvoje buvusių bei esamų Kryžių kalnų sakralinė reikšmė daugiausia dėmesio skiriant seniesiems kalnams, paminėtiems istoriniuose šaltiniuose dar XVI a. Apžvelgus šių kalnų istoriją, nagrinėjama vietos bendruomenės archajinė religinė pasaulėjauta bei Katalikų Bažnyčios santykis su valstietiško pasaulėvaizdžio išraiška – Kryžių kalnu.

RAKTAŽODŽIAI: Kryžių kalnas, Žemaitija, christianizacija, archajinė pasaulėjauta, Katalikų bažnyčia, Dūseikiai, Telšiai

Kryžiai, kaip sakralinės vietos žymuo, statomi visoje krikščioniškoje Europoje. Nuo viduramžių laikų kryžiai buvo ne tik bažnyčiose, bet ir lauke: memorialiniai kryžiai (atminti tam tikrus įvykius), pamokslų kryžiai (pvz., Anglijoje statomi dar prieš pastatant bažnyčią, prie jų buvo sakomi pamokslai), žemės ribų kryžiai (atsiradę dar VI a. ir žymėję sukrikščionintas teritorijas), pakelės, gatvių ir raudų kryžiai (pirmieji kildinami iš pagonybės laikų, kai romėnai statydavo statulas dažniausiai ten, kur susikryžiuoja trys keliai, vėliau jos buvo pakeistos mediniais ar akmeniniais kryžiais, įspėjančiais pakeleivį; raudų kryžiai buvo statomi gildijų ir bendruomenių bendrai maldai ar privačių asmenų kaip širdgėlos išraiška įvykus nelaimėi), taip pat, be abejo, kapinių kryžiai¹.

Žemaitijoje ir Šiaurės Lietuvoje, kur krikščioniškos pasaulėžiūros formavimasis gana smarkiai vėlavo, randame gana unikalų reiškinį – Kryžių kalnus. Tiesa, Kryžių kalno kultas žinomas ir kaimyninėje Lenkijoje. Čia netoli Mielniko ir Drohičino (Balstogės vaivadija) taip pat yra Šventas Kryžių kalnas (*Święta Góra Grabarka*). 1710 m. maro epidemijos metu dalis aplinkinių kaimų gyventojų pasitraukė į miškingą vietą prie tekančio upokšnio ir šalia dunksančio kalno. Po sėkmingo išsigelbėjimo greitai pasiklido gandai apie stebuklingas šaltinio galias. Kaip padėką už suteiktą sielos ir kūno sveikatą atvykstantieji nuo seno ant kalno stato medinius, geležinius ir akmeninius apžadų kryžius, tapusius Švento Kryžių kalno simboliais. Kadangi šioje vaivadijos dalyje dauguma gyventojų priklauso Rytų krikščionių bažnyčiai, tai ir kalnas tapo stačiatikių piligrimystės vieta. 1947 m. kalne buvo pastatytas Šv. Mortos ir Marijos moterų vienuolynas, o 1956 m. – cerkvė.

Lietuvoje žinomiausias Jurgaičių–Daumantų piliakalnis, esantis 12 km nuo Šiaulių, nuo XIX a. vidurio pradėjo garsėti kaip šventa vieta – Šventkalnis, arba Kryžių kalnas. Šiaulių ekonomijos išdininkas Maurikius Hriškevičius (Griškevičius) 1850 m. rašė: „Žmonės ir dabar Jurgaičių piliakalnį šventenybe priskaito. Tas kalnas nors niekad os

1 Seymour 1898: 275–331.

krikščioniškais kapais nebuvo. Lyg 1847 m. nei jokio kryžio ant savęs neturėdamas, dabar turi apie 20 kryžių². Šio kalno tapsmą svarbia apžadų vieta iš pat pradžių (XIX a. II pusėje) puoselėjo tiek vietos gyventojai, tiek Meškuičių Šv. Stanislovo parapiinės bažnyčios kunigai Babravičius ir Rukuiža³. Pamažu kalno, kaip sakralinės vietos, reikšmė vis didėjo. XX a. 3–4-uoju dešimtmečiais kulto reikalais susidomi ir Kauno metropolijos kurija bei Šiaulių Šv. Petro ir Pauliaus parapiinė bažnyčia⁴. Šį kalną galima priskirti apžadų kryžių, kuriems priskiriamos apsauginė ir palinkėjimų ar svajonių išsipildymo funkcijos, kompleksui⁵. Kryžių kalno pradžia netgi siejama su prašymu išgyti nuo sunkios ligos. Ši tradicija, statant kryžių prašyti malonės, linkėti gero šeimai, bendruomenei ar net visai šaliai, išliko iki pat šių dienų. XX a. pabaigoje Kryžių kalnas tapo garsus visame pasaulyje. Jį lanko įvairių kraštų katalikų, protestantų, net judėjų piligrimai, turistai.

Tačiau istoriniai šaltiniai leidžia kalbėti ir apie ankstesnius Kryžių kalnus Žemaitijoje bei Šiaurės Lietuvoje. Anksčiausiai, 1538 m., paminėtas Kryžių kalnas Biržinėnų valsčiuje netoli Badaukių ir Visginių kaimų (dab. Telšių rajone). Kitas Kryžių kalnas yra minimas Upytės valsčiuje (dab. Pakruojo rajone). 1565 m. Plonėno ir Linkuvos dvarų žemių dalybos rašte sakoma: „Vietovės *Kryžių kalnas* padalinimas išsitiesia“⁶. Deja, daugiau ši vietovė šaltiniuose nebeminima, todėl sunku ką nors pasakyti apie jos sakralinę reikšmę vietos bendruomenei. Taigi šiame straipsnyje ir bus analizuojami šie du nuo XVI a. istoriniuose šaltiniuose minimi Kryžių kalnai.

Vietovardžiai gana retai keičiasi arba išnyksta. Dažniausiai taip nutinka, kai vietovė ištuštėja (dėl karų, ligų, ūkinių sąlygų ir kt.) arba kai retai gyvenama teritorija, pasikeitus sąlygoms, apgyvendinama naujai. Būtent antroji aplinkybė lėmė, kad beveik 400 metų gyvavęs Kryžių kalno, buvusio netoli dabartinių Ubiškės bažnytkaimio ir Dūseikių (XVI–XVIII a. svarbesnės orientacinės gyvenvietės buvo Badaukių ir Visginių kaimai), pavadinimas buvo užmirštas. Kaip teigia Maurice'as Halbwachsas, istorija prasideda tuomet, kai baigiasi gyva atmintis apie praeitį⁷. Šiam Kryžių kalnui „pasisėkė“, nes bemaž 400 metų vyko teisminiai ginčai dėl jo užusienio. Nemažai šios bylos tarp Žemaičių vyskupo ir Kražių kolegijos dokumentų (tiksliau – jų kopijų) išliko archyvų, muziejų ir bibliotekų fonduose. Dėliojant rankraštinį šaltinių informaciją, kraštotyriminkų surinktą medžiagą – „sąkytinę istoriją“, galima iš dalies

2 Šiaulių ekonomijos istoriškas dvarų aprašymas ligi XIX pusės. *Šiaulių „Aušros“ muziejus* (toliau – *ŠAM*). *Istorijos skyriaus archyvas*. P. 291.

3 Mačiulis 2000: 43; Seni dokumentai. Nr. 34: 1845, 1850, 1884 m. *Meškuičių parapiinės bažnyčios dokumentų sąrašas*.

4 Mačiulis 2000: 44; LR Kauno metropolijos kurija. Bažnytinių turtų valdymo taryba. Nr. 1942 – 1929 08 06; Nr. 979 – 1930 04 28; Nr. 2173 – 1930 06 22. *Meškuičių Rytų Katalikų bažnyčios dvasinės valdžios raštai nuo 1929 m. iki 1944 m.* Nr. 26. *Meškuičių parapiinės bažnyčios dokumentų sąrašas*.

5 Ramaniuk 2005: 45.

6 „<...> где пану Венцлаву Плонянскому части две, а паней Яновой Плонянской част третия в каждом поли. Розбирание урочищом Крижикалнос на части розтыга“ (Jablonskis 1934: 161).

7 Хальбвакс 2005.

rekonstruoti Kryžių kalno užusienio istoriją. Istoriniam tyrimui pasirinktas vienas konkretus ir išskirtinis „normalios išimties“ atvejis (t. y. Kryžių kalno istorija) padės maksimaliai visapusiškai bei tiksliai atskleisti istorinius ypatumus ir netgi smulkmenas. Žinoma, istorikas negali atkurti visuminio praeities vaizdo, tačiau būtent mikroistorinis („naujosios kultūrinės istorijos“ kryptis) tyrimas leidžia iš arčiau pamatyti kultūrinius poslinkius, kurie galbūt yra būdingi ne tik konkrečiai bendruomenei, bet ir regionui ar šaliai.

Apie praeitį mes sužinome iš istorinių šaltinių, tačiau jie, kaip pastebėjo Markas Blochas⁸, tarsi filtras persunkia visą medžiagą, neretai pateikdami visai ne tai, ko tyrėjas nori. Mūsų atveju iš išlikusių teisinių dokumentų apie Kryžių kalną daugiausia sužinome apie šios vietovės priklausomybę vieniems ar kitiems savininkams. Čia nerasime pasakojimų apie tikėjimą, ritualus ir pan., todėl būtent tokios išlikusios medžiagos (filtro) analizė padės suprasti, ką „nutylėjo“ šaltiniai, ar galima kalbėti apie šio kalno sakralinę reikšmę vietos bendruomenei, pagaliau, ką žymi toks vietovardis – pagonišką ar krikščionišką kalno pobūdį.

Ginčai dėl „Kryžių kalno“ (dab. Telšių rajone) nuosavybės

1538 m. kovo 6 d. Raseiniuose surašytame dovanojimo akte Stanislovas Rodavičius (Rodowicz), Jonušo sūnus, du savo kaimus – Badaukius ir Visginius, esančius Juodėjų lauke, Biržinėnų valsčiuje, – užrašė Kražių bažnyčios koplyčiai (altarijai). Be to, altarijai buvo užrašytas ir užusienis, esantis „miškuose už Pateklos upės netoli Badaukių ir Visginių kaimų, vadinamas Kryžių kalnu, turintis 6 valakus ir 15 rykščių“⁹. Dokumente nurodyta, kad šis aktas buvo įrašytas į Raseinių Žemės teismo aktų knygas 1691 m. birželį, kai vyko ginčai dėl valdų tarp Žemaičių vyskupo ir Kražių jėzuitų kolegijos. Žinant, kad vyskupo pusė jau nuo 1649 m. įrodinėjo, jog jėzuitai neturi jokių dokumentų, pagrindžiančių jų teises į šias valdas¹⁰, kykla klausimas, ar tikrai Rodavičiai galėjo surašyti 1538 m. dovanojimo aktą.

Rodavičiai save kildino iš Rėkučio¹¹. Stanislovas Jonavičius Kęsgaila (nuo 1486 m. Žemaitijos seniūnas; mirė apie 1527 m.), anot Ignoto Dušinskio (Duszyński), turėjęs ketvirtą žmoną – Kražių savininko Žemaičių bajoro Rėkučio dukrą.

8 Блок 1973: 79.

9 „<...> pomenione dwa siołka Bowdoki i Wizginy, osobliwie zaścianek u borach za reczką Pateklą od Bodawek nicopodal i siołka Wizginiów nazwane Krzyziu kalnas włok sześć, morgów 15, prętów 17, do tejeze altaryji na kapelana <...> daruje mieć one zapisuje“. Žr. fundacinio užrašymo Kražių altarijai aktas, skirtas Kražių jėzuitų kolegijai, 1723 01 13 d. *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – *LVI*). SA 14755. L. 400–401. Šią privilegiją iš dalies patvirtina 1589 m. M. Paulavičiaus skundas – žr. išnašą Nr. 18.

10 „X. Jezuity, który niemając przed sobą pewnego dowoda, <...>“. Žr. Žemaičių katedros vikariato pretenzijos dėl Luokės raktų valdų, apie 1836 m. *ŠAM*. Akt. Nr. 36–27. L. 7.

11 Rodavičių, Vaiguvos savininkų, linija. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – *LMAVB RS*). F. 37–11091. L. 21.

Krzysztofo Pietkiewiczaus manymu, šio fakto nepatvirtina jokie šaltiniai, išskyrus tai, kad Stanislovas Jonavičius bei jo palikuonys kartas nuo karto vartojo Rėkučio ar Rėkutaičio prievardį. Istoriko manymu, greičiausiai čia susiduriame su adoptacija¹². Rimvydas Petrauskas visgi tokį prievardį sieja su Kęsgailos žmona Helena, kurios kilmė iki šiol nėra žinoma. Be to, Rėkučio prievardis žinomas ir XVII a., kai tiesioginė Kęsgailų giminės šaka buvo išmirusi; jį savo kūriniuose mini Motiejus Sarbievijus bei Albertas Vijūkas-Kojelavičius¹³. Kęsgailos buvo Kražių miestelio ir dvaro tėvony, jiems priklausė ir Vaiguvo dvarelis, 1531 m. atiduotas Kražių altarijai¹⁴. XVI a. II pusės – XVII a. dokumentai liudija, kad Rodavičiai taip pat valdė žemes apie Kražius, Vaiguvą¹⁵. Taigi ne tik Rėkučio prievardis, bet ir valdos siejo Rodavičių ir Kęsgailų gimines. Sąsajas su Kęsgailomis liudytų ir faktas, kad apie 1585 m. Melchioras Šemeta, Vaitiekaus sūnus, reišė pretenzijas į Badaukių ir Vizginių kaimus, priklausančius Kražių altarijai. 1585 m. liepos 2 d. Kražių koplyčios altarista, Žemaičių kapitulos kanauninkas ir vyskupijos oficiolas Mikalojus Daukša pranešė vazniui apie sudegusį šaukimą M. Šemetai dėl minėtų kaimų¹⁶. Skundą dėl šių valdų M. Šemetai pateikė ir broliai Grigalius bei Baltramiejus Beinartai, Stanislovo sūnūs¹⁷. Yra žinoma, kad Rėkučių-Kęsgailų paveldą nuo 1554 m. dalijosi Mikalojaus Jonavičiaus Kęsgailos dukrų sūnūs: Jonas ir Melchioras Zavišos bei Stanislovas ir Melchioras Šemetos.

1589–1591 m. dokumentuose, be Beinartų, minimi dar keli Badaukių ir Visginių savininkai – Žemaičių žemionis Mikalojus Paulavičius bei Mykolas Liachavičius, Mikalojaus sūnus¹⁸. Pirmasis 1589 m. liepos 24 d. užginčijo Beinartų pretenzijas į minėtų kaimų pavaldinius, nes jo „tėvas Povilas Jokūbavičius, taip pat ir Mykolo tėvas Mikalojus Liachavičius bei ponas Stanislovas Jonuševičius [matyt, tai 1538 m. dokumente minimas asmuo – R. T.] nuo seno laikė ir davė tą koplyčią su visais pavaldiniais <...> kitiems kunigams, o ir dabar pagal seną paprotį atidavė tą prosenelių dovanojimą kunigui Mikalojui Daukšai“. Todėl ir teisis su Šemetomis tik jie. Tai patvirtina 1591 m. M. Liachavičiaus raštas. Sunku pasakyti, kada ir kaip šios giminės galėjo įsigyti Badaukių ir Visginių kaimus.

1637 m. Žemaičių vyskupo stalo inventoriuje Visginiai dar priskiriami Kražių kolegijai, tuo tarpu Badaukiai – jau ginčijamai teritorijai, nes, matuojant valakus, jėzuitai išvyko ir neparodė tikslų ribų¹⁹. Praėjus dešimtmečiui, 1649 m. lapkričio 11 d.,

12 Pietkiewicz 1982: 39.

13 Petrauskas 2004: 156–157; Sarbievijus 1995: 560; Wijuk Kojalowicz 1897: 136.

14 Pietkiewicz 1982: 108–111.

15 Žemaičių vyskupijos byla dėl Kražių bažnyčios valdų sienos ir priklausinių <...> už 1531–1796 m. *LMAVB RS*. F. 37–1390; F. 37–2331; *Опись документов ...* 1907: 69. Nr. 7; 271. Nr. 318.

16 *Опись документов ...* 1901: 166. Nr. 256.

17 Ten pat: 105. Nr. 300. Data nenurodyta.

18 *Опись документов ...* 1903: 60–61. Nr. 302; 170. Nr. 169.

19 Žemaičių vyskupo stalo valdų inventorių, 1637 m. *Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius* (toliau – *LNB*). PER–311. L. 190, 202.

Žemaičių vyskupas Jurgis Tiškevičius (1633–1649), spręsdamas ginčą dėl valdų tarp Luokės klebono (Luokė priklausė Žemaičių vyskupo stalui) ir Kražių kolegijos, atskyrė Kryžių kalno užusienį nuo Badaukių ir Visginių kaimų, kurie liko kolegijos priklausomybėje. Vyskupo rašte teigiama, „tuo užusieniu, vadinamu Kryžių kalnas, Luokės dvaras nuo seno naudojosi; visada iki pat dabar iš jo Luokės dvaro šildymui vežamos malkos“. Buvo nustatytos ir Kryžių kalno ribos: iš dviejų pusių ribojasi su Pateklėnų kaimo žemėmis, iš trečios pusės – su Pervainių kaimo žemėmis, iš pietų (Biržinėnų dvaro pusės) – su Byvainių upokšniu²⁰. Visgi dar ir 1663 m. kilo klausimų dėl užusienio priklausomybės. Štai žemionis Kazimieras Levenčius rašė Kražių kolegijos rektoriui Zigmantui Liauksminui, jog Žemaičių vyskupo pavaldinys Pateklėnų kaimo gyventojas Andrius Izbilaitis jam leido Kryžių kalno užusienio miške iškirsti pušis tvoros žiogiams ir tris vežimus pušinių malkų. Kartu jis pažymi, kad viena dalis to miško priklauso kolegijai²¹.

Byla dėl Kryžių kalno tęsėsi per visą XVII a. (išrašuose iš teismo nurodomi 1673, 1685, 1691 m.)²² ir persikėlė į XVIII amžių. 1759 m. Kražių kolegijos užsakymu „geometras“ sudarė tikslų topografinį vietovės žemėlapi (1 pav., datuotas liepos 12 d.). Tituliniame užrašė sakoma: „Dvarelis, pavadintas „Kryžių kalnu“, esantis Žemaitijos kunigaikštystės Biržinėnų valsčiuje, nuo 1614 m. priklausantis Jėzuitų konventui, paimtas naudoti Luokės dvaro naudai apie 1624 m., turi 6 valakus, 15 margų ir 17 rykščių“²³. Žemėlapyje išsiskiria trys kalvos. Netoli Pateklėnų kaimo, prie kelio į Luokę, ant kalvelės, stovi koplytstulpis. Einant keliu į pietus prie kelio yra kalva su trimis nupieštais šiek tiek stilizuotais kryžiais, pavadinta „Kryžių kalnas“, o į vakarus nuo jo dunkso Lapkalis, anot vietinių žmonių, savo vardą gavęs todėl, kad čia besą daug lapių urvų²⁴. Netrukus, rugpjūčio 7 d., Žemaičių vyskupas Antanas Dominykas Tiškevičius patvirtino valdų priklausomybę: vyskupo stalui priskirti Pateklėnų, Pervainių, Paškuvėnų, Mantvydų kaimai ir užusienis „Kryziokalnas“, o Kražių kolegijai – Badaukiai ir Visginiai²⁵.

20 „<...> ten obręb nazwany Kryzukałnas dwor Łuknicki z dawnych czas zażywał; i jakiekolwiek na nim są zawsze, tedy zawsze na upał dworny Łuknicki drwa ważono s tego obrębu do tych czas“. Žr. Žemaičių vyskupo Jurgio Tiškevičiaus sprendimas (kopija) dėl ginčų tarp Luokės klebono ir jėzuitų Kražių kolegijos, 1649 11 09. *ŠAM*. I–R 8366. L. 2v–3.

21 „<...> na gruncie nazwanym Kryzokałnas, na którym wyrąbałem już na żerdzie drzewa zgodnego sosnowego na koł, takto wyrąbałem drzewa sosnowego zgodnego na upał wozów na trzy czym więcej“. Žr. Kazimiero Levenčiaus laiškas Kražių kolegijos rektoriui kun. Zigmantui Liauksminui (kopija), 1663 01 29. *ŠAM*. Akt. Nr. 36–27. L. 4v.

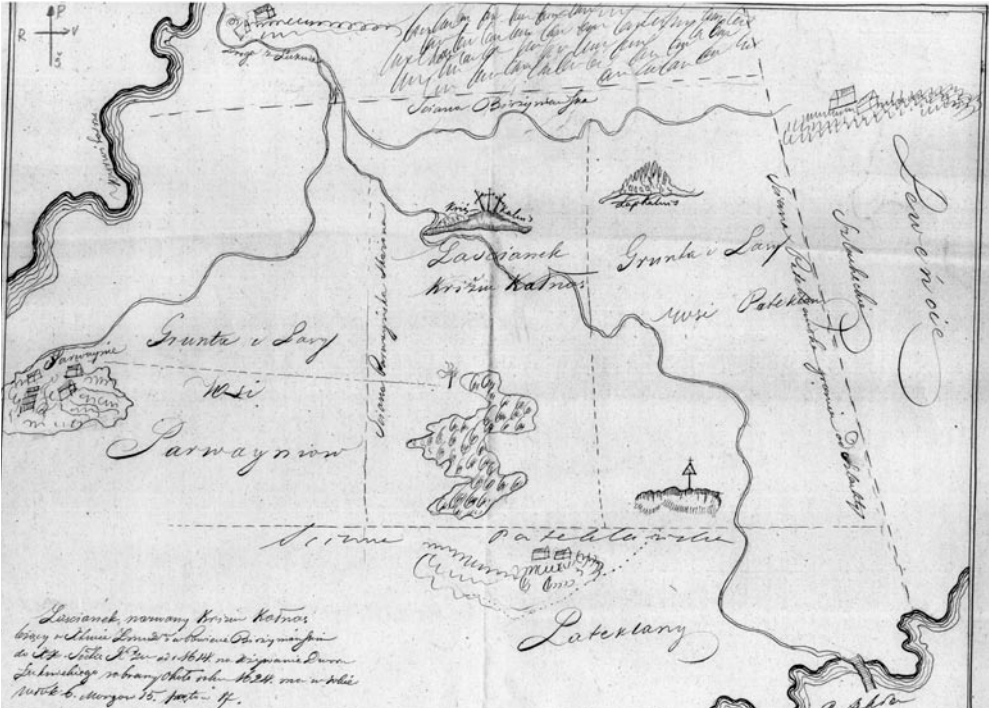
22 Žemaičių katedros vikariato pretenzijos dėl Luokės rakto valdų. *ŠAM*. Akt. Nr. 36–27. L. 1–8v; *LVI*A. SA 14755. L. 400–401v.

23 „Zaścianek nazwany Kriziu Kałnas leżący w Xtwie Żmudzkim w powiecie Birżyniańskim do XX Societatis JEZU od r. 1614 na używanie dworu Łuknickiego zabrany około roku 1624. Ma w sobie włok 6, morgow 15, przętow 17“ (*ŠAM*. I–R 8365).

24 Ubiškės ir jos aplinkinių kaimų aprašymai. Paruošė Antanas Lovčikas, 1996 m. *Telšių „Alkos“ muziejus* (toliau – *TAM*). F. MA–443. L. 156.

25 Žemaičių vyskupo Antano Dominyko Tiškevičiaus raštas dėl kaimų paskirstymo, 1759 08 07. *ŠAM*. I–R 8367.

1 pav. Kryžių kalno užusienio žemėlapis, 1759 m. ŠAM. I-R 8365

1759 m. žemėlapis – tai vienintelė mūsų dienas pasiekusi ikonografinė medžiaga, kurioje galima pamatyti, kaip atrodė Kryžių kalnas prieš du šimtus penkiasdešimt metų. Pagaliau jis padeda gana lengvai nustatyti vietovę, nes vietiniai gyventojai šiandien jau nebežino, kad toks buvo kadaise.

1773 m. panaikinus jėzuitų ordiną, didžiuliai jo turtai buvo išparduoti. Badaukių kaimą įsigijo Šiaulių Pasienio teismo teisėjas Pranciškus Jazdauskas, o Visginių užusienio ir Pavirvytės dvaro (ankstesni savininkai buvo Opulskiai) savininku tapo Jonas Bočarskis²⁶. Pirmasis pretendavo į Kryžių kalno užusienį, remdamasis pojėzuitine teise į jų valdas. Paskutiniai Kryžių kalno paminėjimai siekia maždaug 1837 m., vėlesniuose Žemaičių vyskupo ar Luokės dvaro inventoriuose šio pavadinimo nebėra. 1884 m. Varšuvoje išleistame lenkiškų žemių žinyne atsiranda šešių su puse valakų „Liausginių“ palivarkas, esantis Šiaulių paviete ir priklausantis Luokės parapijai²⁷. Jo savininke įvardijama Marija Bočarska iš Novickių. Kokios sąsajos tarp Kryžių kalno ir Liausginių?

²⁶ Žemaičių vyskupo Juozo Arnulfo Giedraičio (1802–1838) klausimai byloje dėl Luokės rakto valdų. (ŠAM. I-R 8369). Adamas Bonieckis mini Juozą Jazdauską, pasirašiusį Lietuvos šlektos 1763 m. manifestą (Boniecki 1905: 377). Bočarskiai (*Boczarski*, herbas Ažuolas), pasak Bonieckio, įrodinėjo savo šlektišką kilmę 1843 m., nurodydami, kad kilę iš Lenkijos Karūnos. Jono Bočarskio ir Karolinos Lederer sūnūs: Adolfas, Narcizas Dominykas, Liudvikas ir Jonas Dominykas (Boniecki 1899: 316).

²⁷ *Słownik geograficzny* 1884: 107.

Antai 1903 m. gimęs Ubiškės gyventojas Adomas Daračius 1973 m. kraštotyrininkams teigė, kad „kapinės prie Duseikių durpyno buvo vadinamos Liausginų kapeliais“²⁸. Liausginų kaimo pavadinimas vietinių žmonių kildinamas nuo čia kadaise gyvenusių Liausginų. Kas jie? Toks vietovės pavadinimas greičiausiai kilęs nuo bajoro Jurgio Liaudgino, kuris 1637 m. nusipirko kelis valakus žemės prie Mantvydų kaimo ir Virvytės upės (riba ėjo su Užvėdarės kaimo žemėmis)²⁹. Šios žemės yra netoli buvusio Kryžių kalno užusienio (skiria Byvainių miškas). Tikėtina, kad su Liaudginų valdomis besiribojanti, savo sakralinę prasmę prarandanti vietovė ilgainiui žmonių pradėta vadinti Liausginais³⁰. 1831 m. pradžioje Liaudginus iš Reginos Sirutavičienės nusipirko Juozas Novickis³¹.

Tarpukariu Liausginų žemės buvo dažnai perperkamos. Minima, kad jas buvo įsigijęs ir vokietis Zamerlakas, ir žydas Gurvičius. Iš pastarojo nusipirko Vladas Jazdauskas, sumanęs įsteigti dar vieną durpių įmonę Dūseikių durpyne, todėl jau pokario metais Liausginai vadinami Dūseikiais. Vietiniai žmonės prisimena, kad kaimo šiaurinėje dalyje esančiose „senovinėse Liausginų kapinaitėse“ benykstantys kryžiai bei kopyltėlė stovėję tarpukario laikais. Kapinaitėse, anot jų, niekas jau 60 metų (skaičiuojant nuo XX a. 10 deš. pradžios) nebuvo laidojamas³². Tiesa, 2009 m. ankstyvą pavasarį pakalbintas kaimo gyventojas Darius Arbutavičius prisiminė, kad

2–3 pav. „Kryžių kalno“ vaizdas, 2009 03 06. R. R. Trimonienės nuotr.

28 Liausginais vadinama sena sodyba šalia 1971 m. stovinio raudono mūro namo (Ubiškė ir jos apylinkės. Medžiaga surinko A. Lovčikas, 1972–1974 m. *TAM*. F. A–157). Taip pat žr. Lovčikas, A.; Ivoncius, A. *Duseikiai*. Prieiga per internetą: <http://82.135.199.144/kalzem/1999/text/020401.HTM>

29 Žemaičių vyskupo stalo valdų inventorių, 1637 m. *LNB*. PER–311. L. 186–187; Žemaičių vyskupo Juozo Arnulfo Giedraičio raštas dėl žemės ribų, 1835 05 15. *ŠAM*. I–R 8385. L. 1.

30 „Z drugiej i zupełnie niepołącznej ze wsią Badawkami stronie lokacja jakiegoś uroczyska Kryziu kalnas przez tegoż W. Jazdowskiego na ziemi odwiecznie spokojnej i posesjonalnej Ubiskiej i Perwojńskiej do J. W. pasterza przynależnej jedną stroną od Lauzgin teraz z Nowickimi i okolicą Lewenciamu, a drugą od nomenklatury Biwojnton J. W. Adama Gorskiego na pastwie została zaskasowana“. Žr. Žemaičių vyskupo Juozo Arnulfo Giedraičio (1802–1838) klausimai byloje dėl Luokės rakto valdų. *ŠAM*. I–R 8369. L. 2.

31 Žemaičių vyskupo Juozo Arnulfo Giedraičio raštas dėl žemės ribų, 1835 05 15d. *ŠAM*. I–R 8385. L. 1.

32 Ubiškės ir jos aplinkinių kaimų aprašymai. Par. A. Lovčikas, 1996 m. *TAM*. F. MA–443. L. 151. Taip pat žr. Lovčikas, A.; Ivoncius, A. *Duseikiai*. Prieiga per internetą: <http://82.135.199.144/kalzem/1999/text/020401.HTM>

„kapukuose“ dar buvę kryžių ir sovietiniais metais. Kalnelį smarkiai naikino vietinių žmonių nuolat kasamas smėlis. Liko nedidelė kalvelė su keliomis pušaitėmis. Niekas iš vietinių žmonių negalėjo patvirtinti (nerasta kaulų, nors kalnelis kasinėjamas), kad čia apskritai kada nors buvo laidojama. Tiesiog įsitvirtino tokia nuomonė, kad čia esančios senos kaimo kapinaitės (jau užmirštama ir apie Liausginų pavadinimą)³³. Kaip rodo „sąkytinės istorijos“ tyrimai, rašto visuomenėse gyva atmintis, susijusi su tiesiogine patirtimi ir jos kontekstu, išlieka ne daugiau kaip 80 metų³⁴.

Apibendrinant galima teigti, kad XVI a. 4-ajame dešimtmetyje pirmą kartą paminėtas Kryžių kalno užusienis, buvusi privati, tikėtina, Rėkučių-Kęsgailų valda, atiteko Kražių altarijai. Vėliau, vykstant teisiniams ginčams, jis buvo prijungtas prie Luokės rakto (dvaro), priklausančio Žemaičių vyskupo stalui. Po Jėzuitų ordino panaikinimo dėl užusienio valdų priklausomybės buvo bylinėjamasi su bajorais, čia nusipirkusiais žemes. XIX a. 4-ojo dešimtmečio pabaigoje Kryžių kalno pavadinimą keičia Liausginų vardas. Tai galima sieti su tuo, kad užusienis buvo beveik negyvenamas, todėl ilgainiui naujakurių atmintyje įsitvirtino vieno iš aplinkinių žemių savininkų pavardė. Panašiai nutiko ir pokario metais, kai auganti durpių įmonė, psichikos neįgaliųjų namai ir geležinkelio stotis Dūseikiuose, esantys maždaug už pusės kilometro nuo Kryžių kalno – Liausginų, nulėmė naują gyvenvietės vardą.

Kryžių kalnas kaip archajinės ir krikščioniškos pasaulėžiūros įprasminimas

Liudvikas Adomas Jucevičius 1842 m. savo prisiminimuose apie Žemaitiją gal kiek idealizuodamas pastebėjo: „Kryžių palei kelią taip tanku, jog nuo vieno ligi kito vos kelios dešimtys žingsnių“³⁵. Kažin, ar tokį vaizdą išvystume atsidadę XVI a. Žemaitijoje. 1579 m. nuncijaus Giovanni Andrea Caligari pasiūsto auditoriaus Tarkvinijaus Pekulo išlikę Žemaičių vyskupijos vizitacijos dokumentai rodo gana apverktiną religinę praktiką: dažnoje parapijoje nebuvo kunigų, netinkamai teikti sakramentai, neprižiūrėtos bažnyčios ir pan.³⁶ Deja, Pekulas nieko nerašo apie padėtį kaimuose. Tokią vizitatoriaus nuostatą Liudas Jovaiša aiškina viduramžiams būdinga „taškine“ sielovada, kai dvasininkų akiratyje būdavo tik miesto, miestelio ar bažnytkaimio žmonės, o kaimiška provincija buvo atsidūrusi užribyje³⁷. Jeigu parapijos centrų miestiečiai ir miestelėnai, taip pat bendruomenių elitas – bajorai – XVI a. II pusėje jau turėjo aiškiai susiformavusias vertybines kasdienio krikščioniško gyvenimo nuostatas³⁸, tai apie valstiečių religinį sąmoningumą šaltiniai tyli. Apie tai, kad valstiečiai faktiškai nebuvo įtraukiami į krikščioniškas apeigas, liudija gana netradicinis (bet tuo įdomus

33 Tai patvirtina ir Ubiškės kaimo gyventojas Vytautas Daračius, gim. 1930 m.

34 Аксман 2004: 53.

35 Jucevičius 1959: 368.

36 *Žemaičių vyskupijos...* 1998.

37 Jovaiša 2004: 125.

38 Apie tai žr.: Jovaiša 2004: 115–127; Vaivada 2009: 306–312.

ir informatyvus) bajoro Jono Sypnevskio 1619 m. surašytas testamentas. Testatorius įpareigoja žmoną Sofiją Kaminską nuvykti į Pupinių dvarą (dab. Telšių r., netoli Janapolės), kuriame pradėta iš plytų statyti kryžiaus formos bažnytelė laidojimui, ir pakviesti tėvus jėzuitus atlaikyti mišias už jo sielą prie karsto toje bažnytelėje, taip pat paaukoti 10 auksinų vienuolynui mėšai pirkti. Jei bažnytelė nebūtų pastatyta, tuomet reikėtų pastatyti stoginę. Kražių varpininkui duoti auksiną, kad varpais paskelbtų apie jo, Bažnyčios sūnaus, mirtį. Kražių vargetoms duoti išmaldos ir kviesti pietų. Dviem mokyklos vaikams duoti pusę auksino, kad už jo sielą pagiedotų *Salve Regina*. Po laidojimo ceremonijos su kviestais draugais ir aplinkiniais kaimynais bei atvykusiais tėvais jėzuitais susėsti paruoštų pietų Pupiniuose³⁹. Kaip matyti, į laidojimo apeigas įtraukiami vienuoliai, kaimynai bajorai, Kražių vargetos, mokiniai, tačiau Pupinių dvaro pavaldiniams vietos neatsiranda. L. Jovaiša atkreipė dėmesį, kad mirtis ir ypač laidojimas buvo itin atsparūs krikščioniškoms apeigoms⁴⁰. Net XVII a. viduryje (1636 ir 1653 m.) Telšių seniūnijos inventoriuose minimi „senoviniai ir tikrai pagoniški burtai bei prietarai <...> ir žmonės ne tik burtininkų šaukiasi, bet dar ir kažkokius banketus kapuose kelia, vaišindamiesi už numirėlių vėlių sveikatą, ir tas jų aktas vadinamas šermenia“⁴¹.

Kryžių kalnai, esantys prie Pateklėnų, Badaukių ir Visginių kaimų, taip pat Plonėno-Linkuvos dvarų laukuose, iki XVII–XIX a. katalikiškos reformos posūčio sukrikščioninti kaimą yra priskirtini kaip tik tai krikščionybės menkai paveiktai kaimiškai provincijai. Kokios artimiausios parapinės bažnyčios supo minėtus Kryžių kalnus? Pirmosios parapijos Žemaitijoje buvo pradėtos kurti XV a. pradžioje. Kronikininkas M. Stryckovskis, papildydamas lenkų kronikininką J. Długoszą, tarp pirmųjų Žemaitijos bažnyčių įvardija ir Luokės bažnyčią. Pats Luokės valsčius ir dvaras nuo 1421 m. iki XIX a. vidurio priklausė Žemaitijos vyskupams⁴². Tiesa, nėra išlikę jokių dokumentų, patvirtinančių, kad bažnyčia buvo statyta Vytauto laikais, todėl lenkų istorikas Grzegorz Błaszczyk ją nukelia į XV a. vidurį. Manoma, kad ankstyva šiose vietose bažnyčios istorija yra susijusi su pagonišku kultu centru (Šatrija).

39 „<...> małzonka moia ma przyiachać do imienia Pupianskiego, w ktorym zastanieli kosciółek wygotowany podle grobu, na ktorym ja wszytkę materią zwiózł i postawić zamierzyl, w kryże sceglą i taracami obie gunty pobiwszy, tedy ma Ws. Msa. ojców jezuitow użyć o zaduszną msią świętą prosząc, aby w tym kosciółku przy grobie u ciała mego odprawili, za ktorą pracę i laskę małzonka moia ma dać ich mlsci jałmużny na mięso do klasztoru 10 złotych polskich. A gdzieby nie był gotowy kosciółek, tedy namiot robić. Podzwonnego dzwonikowi Krozskiemu ma dać małzonka moia złoty polski, aby ogłosił dzwonem, ktorym ze chce smierci moie, jako syna matki mej koscióła powszechnego katolickiego. Ubogim Krozskim ma dać małzonka moia i prosić ich na obiad. Młodiencom szkolnym dwiema ma dać puł złotego, aby *Salve Regina* po zaduszej mszy świętej zaspiewali, a potom s przyiaciołmi i z sąsiady okolicznemi sprosionemi i Ws Msa. ojcy przyiachawszy obiadu przygotowanego pożywać po tej ceremoniej“. Žr. Jono Sypnevskio testamentas, 1619 03 26. *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius*. F. 7. ŽŽTAK, 1619, 65/14639. Nr. 66. L. 113v–115v.

40 Jovaiša 2004: 120.

41 *Baltų religijos...* 2003: 486.

42 Błaszczyk 1993: 139.

Parapijos įkūrimas turėjo neutralizuoti jo įtaką žemaičiams⁴³. 1536 m. datuotame dokumente Žygimantas Senasis Telšių tįjūnui Jokūbui Juškaičiui suteikė teisę skirti žemės mokyklai prie Telšių bažnyčios⁴⁴. Šios dvi parapiinės bažnyčios buvo arčiausiai (apie 20 km) Pateklėnų (Badaukių–Visginių) Kryžių kalno, pėsčiomis bažnyčių buvo galima pasiekti per dieną. Tuo tarpu Vytauto laikais pastatytos Kražių ir Varnių bažnyčios buvo nutolusios apie 40–50 km.

Netoli Plonėno Kryžių kalno 1503 m. Linkuvoje pastatyta bažnyčia taip pat yra gana ankstyva šiam šiauriniam Lietuvos pakraščiu. Vysk. M. Valančius savo *Žemaičių istorijoje* mini, kad Linkuvos dvaro savininkė Kotryna iš Žeimių, netekusi vyro bei vienintelio sūnaus, ieškodama nusiramino Dieve 1500 m. (kitais duomenimis – 1501 m.) pastatė medinę bažnyčią. 1503 m. bažnyčiai buvo suteiktas parapiinės bažnyčios statusas, paskirtas klebonas⁴⁵. Kaip ir kitur, taip ir Linkuvoje, greičiausiai problemų būta dėl klebono. 1538 m. balandžio 27 d. Linkuvos klebonas Augustinas iš Musninkų prašė popiežiaus, kad leistų jam dar porą metų būti be kunigo šventinimų⁴⁶. Beveik 20 km nutolusi Pasvalio bažnyčia buvo funduota didžiojo kunigaikščio Aleksandro 1497 metais⁴⁷.

Kaip matyti, abu Kryžių kalnai XVI a. buvo nutolę nuo parapiinių centrų per vienos dienos kelionės atstumą (maždaug 20 km), todėl santykinai galėtume juos priskirti mažesnią plotą apimančiais parapijų daliai. Palyginkime: Žemaitijoje viena parapija apėmė apie 550 km², o Lenkijoje – 60–77 km²⁴⁸. Taigi galima kalbėti apie bent jau minimalų valstiečių religinį supratimą. Kita vertus, išliko gana palankios sąlygos puoselėti savo senuosius papročius, išlaikyti archajinį pasaulėvaizdį.

Kyla klausimas, ar 1538 m. Kražių altarijai užrašytą Kryžių kalno užsienį, esantį „miškuose už Pateklos upės“, arba 1565 m. tarp Plonėno ir Linkuvos dvarų pievose stūksantį kitą Kryžių kalną reikėtų sieti su nekrokultu bei papročiu statyti antkapinius stulpus – kapų ženklus? Pauliaus Galaunės manymu, toks pagoniškas lietuvių nekrokulto paprotys, priėmus krikštą, padėjo pagrindus rasti įvairioms stogastulpinių kryžių formoms. Be jokių pagražinimų kryžmiško kryžiaus statymas yra vėlyviausia forma, žyminti krikščioniškos pasaulėžiūros išsisknijimą⁴⁹. Kadangi nėra išlikusios jokios ikonografinės medžiagos apie XVI–XVII a. ten stovėjusius kryžius (ar koplytstulpius), nežinomos ir jų formos bei tipai. Ankstyvuosius Kryžių kalnus visgi nereikėtų sieti su pagoniško nekrokulto vietomis. Per beveik 400 metų bažnytiniuose šaltiniuose nėra jokių žinių apie čia buvusias kapinaites. Vietovardis „Kryžių kalnas“ nepriklausomai nuo to, ar dokumentas surašytas rusėnų, lenkų bei

43 Ten pat: 149–150.

44 Ten pat: 207.

45 Kviklys 1991: 75–76.

46 Didžpetris 1993: 31.

47 Misius 1993: 283.

48 Paknys 2006: 69.

49 Galaunė 1988: 104–131.

rusų kalbomis, visada išlaiko lietuvišką formą, o neretai ir linksnius. Tai vėlgį patvirtina jo vietinę liaudišką etimologiją.

XVIII a. II pusėje topografiniame žemėlapyje ant kalno vaizduojami trys paprasti lotyniški kryžiai. Žinoma, reikia atsižvelgti į žemėlapių specifiką, kai nesiekiami meniškai perteikti detalių. Jolantos Zabulytės nuomone, pakelėse, laukuose esančiuose kryžiuose pastebima didesnė bažnytinės dailės įtaka, krikščioniškos atributikos vyravimas, „išvalant“ juos nuo pagoniškų augalinių ar dangaus kūnų motyvų. Kryžius tuomet įgauna savito altoriaus (archajinio aukojimo ir pamaldumo prasmę) traktuotę⁵⁰. Netoliese, prie Pateklėnų kaimo, ant nedidelės kalvelės šalia kelio į Luokę žemėlapyje pavaizduotas koplytstulpis su kryželiu viršūnėje. Kraštotyrinė medžiaga patvirtina, kad Pateklėnų kaime nuo seno buvusios dvi koplyčios⁵¹. Tikėtina, kad viena jų galėjo pakeisti senąjį koplytstulpį. XVIII a. žemėlapis liudija sėkmingą poreforminės Romos katalikų krikščionybės įdiegimą apylinkėse, nors gretima Ubiškės filijinė bažnyčia buvo įkurta tik 1785 metais.

Atkreiptinas dėmesys, kad Pateklėnų Kryžių kalnas stovi ten, kur susikerta trys keliai (link Luokės, Pervainių ir Levenčių). Aplink augo miškai (vyravo pušys), o šaltiniuose net keletą kartų užsimenama, kad čia važiuota malkų ir žiogrių. Antikos Romoje ir barbariškoje Europoje tokios trigubos kelių sankirtos turėjo sakralią reikšmę, ypač pirkliais ir keliautojams, todėl buvo statomi stulpai ar statulos Merkurijui. Mūsų atveju kalbama apie žemdirbių bendruomenę. Vladimiras Toporovas pažymėjo, kad archajiškose visuomenėse komunikacija vyksta per ženklines sistemas, kurioms būdingas pragmatizmas, orientuotas į ženklinio lygmens vertybes, pasireiškiančias ritualais. Erdvė, kaip ir laikas, skaidomi į binarines priešpriešas: *viršus* – *apačia*, *kalnas* – *lyguma*, *rytai* – *vakarai*, *šiaurė* – *pietūs*, *namas* – *miškas*, *artimas* – *tolimas*, *diena* – *naktis* ir t. t.⁵² Buvo siekiama surasti sakralinį centrą ir jo aplinkos ribas: triguba kelio sankirta, kalva (gal buvusi alkvietė) su stulpais-kryžiais ir įprasmino tokią funkciją. Kodėl Žemaitijoje neišliko žinių apie kitus Kryžių kalnus? Gal jų nebuvo? Reikia sutikti su Arūno Vaicekausko teiginiu, jog izoliuotose ir vieno centro neturinčiose religinėse (kalbant apie pagonybę) bendruomenėse susiklostė palankios sąlygos formuoti skirtingoms ženklinėms sistemoms⁵³. Nežinia, kokie ritualai buvo atliekami tokio pobūdžio sakraliniuose centruose. Katalikų Bažnyčia toleravo tokios šventvietės buvimą, tačiau pamažu ją pritaikė savajai pasaulėjautai (lotyniško tipo kryžių atsiradimas, ritualinė tradicija pamačius kryžių sustoti ir, kaip rašo Jucevičius, „bent Tėve mūsų“ sukalbėti). Kita vertus, nėra jokių žinių, kad ji būtų skatinusi jos prigimčiai svetimą Kryžių kalno kultą. Greičiausiai buvo apsiribojama kryžių pašventinimu. Kartu su XIX a. senuoju vietovardžiu išnyko tiek archajiniai

50 Zabulytė (prieiga per internetą: <http://www.tradicija.lt>).

51 Ubiškės ir jos aplinkinių kaimų aprašymai. Par. A. Lovčikas, 1996 m. *TAM*. F. MA–443. L. 115.

52 Toporovas 2002: 52–57.

53 Autorius kalba apie religinių vaizdinių diferenciaciją (Vaicekauskas 2004: 241).

sakraliniai vaizdiniai, tiek Katalikų Bažnyčios nepalaikytas galėjęs susiformuoti krikščioniškas kultas. Kitaip atsitiko su Šiaulių Kryžių kalnu, kuriame susipynė ne tik liaudiška religinė pasaulėjauta, jo sakralinę reikšmę nuo pat pradžių puoselėjo ir vietos parapijos kunigai. Matyt, todėl net sovietinė buldozerinė politika nesunaikino kultūrinės atminties apie Kryžių kalno sakralinę reikšmę.

Išvados

Kryžiai, kaip sakralinės vietos žymuo, daugiau ar mažiau statomi visoje krikščioniškoje Europoje. Žemaitijoje ir Šiaurės Lietuvoje, kur krikščioniškos pasaulėžiūros formavimasis gana smarkiai vėlavo, randame gana unikalų reiškinį – Kryžių kalnus. Tai – tarp Linkuvos ir Plonėno dvarų laukuose dunksantis Kryžių kalnas, minimas 1565 m., Šiaulių Kryžių kalnas, esantis ant senojo Jurgaičio piliakalnio, bei Kryžių kalno užusienis netoli Dūseikių (Telšių r.).

Mikroistorija („naujosios kultūrinės istorijos“ kryptis) tokius unikalius reiškinius priskiria vadinamosios „normalios išimties“ atvejams, kurie leidžia iš arčiau pamatyti kultūrinis poslinkius, galbūt būdingus ne tik konkrečiai bendruomenei, bet ir regionui ar šaliai.

1538 m. pirmą kartą paminėtas Kryžių kalno užusienis prie Pateklėnų kaimo, buvusi privati (tikėtina) Rėkučių-Kęsgailių valda, atiteko Kražių altarijai. Vėliau, vykstant teisiniams ginčams, jis buvo prijungtas prie Luokės rakto (dvaro), priklausančio Žemaičių vyskupo stalui. Po Jėzuitų ordino panaikinimo dėl užusienio valdų priklausomybės buvo bylinėjama su bajorais, čia nusipirkusiais žemes. XIX a. 4-ojo dešimtmečio pabaigoje Kryžių kalno pavadinimą keičia Liausginų vardas. Kadangi užusienis buvo beveik negyvenamas, galima manyti, jog ilgainiui naujakurių atmintyje įsitvirtino vieno iš aplinkinių žemių savininkų pavardė. Panašiai nutiko ir pokariu, kai auganti durpių įmonė, psichikos neįgaliųjų namai ir geležinkelio stotis Dūseikiuose, esantys maždaug už pusės kilometro nuo Kryžių kalno / Liausginų, lėmė naują gyvenvietės vardą.

Viduramžiams būdinga „taškinė“ sielovada, kai į dvasininkų akiratį patekdavo tik miesto, miestelio ar bažnytkaimio žmonės, o kaimiška provincija buvo atsidūrusi užribyje, aiškiai pastebima ir XVII a. Telšių apylinkėse. Abu XVI a. Kryžių kalnai (prie Pateklėnų kaimo bei Linkuvos ir Plonėno dvarų laukuose) buvo nutolę nuo parapijų centrų maždaug vienos dienos kelionės atstumu (apie 20 km), todėl santykinai juos galėtume priskirti mažesnę plotą apimančiai parapijų daliai. Vadinasi, galima kalbėti apie bent jau minimalų valstiečių religinį supratimą. Kita vertus, išliko gana palankios sąlygos puoselėti savo senuosius papročius.

Ankstyvuosius Kryžių kalnus visgi nereikėtų sieti su pagoniško nekrokulto vietomis. XVIII a. II pusėje topografiniame žemėlapyje ant kalno vaizduojami trys paprasti lotyniški kryžiai bei netoli Pateklėnų kaimo stovintis kopyltstulpis su kryže-

liu viršūnėje liudija sėkmingą poreforminės Romos katalikų krikščionybės įdiegimą apylinkėse, nors gretima Ubiškės filijinė bažnyčia buvo įkurta tik 1785 metais.

Ypatinga trijų kelių sankirtos vieta leidžia kalbėti apie neatsitiktinai pasirinktą senąją sakralinę erdvę. Izoliuotose ir vieno centro neturinčiose religinėse (kalbant apie pagonybę) bendruomenėse susiklostė palankios sąlygos formuoti skirtingoms ženklinėms sistemoms, tokioms kaip Kryžių kalnai. Katalikų Bažnyčia toleravo tokios šventvietės buvimą, pamažu pritaikydama savajai pasaulėjautai, tačiau neskatino jos prigimčiai svetimo šio Kryžių kalno kulto.

Gauta 2010 01 15

Parengta 2010 02 03

Literatūra ir šaltiniai

1. *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. XVII amžius*. Sud. N. Vėlius. T. III. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.
2. Błaszczak, G. *Diecezja żmudzka od XV wieku do początku XVII wieku. Ustrój*. Poznań, 1993.
3. Boniecki, A. *Herbarz Polski: wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*. T. 1. Warszawa, 1899.
4. Boniecki, A. *Herbarz Polski: wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*. T. 8. Warszawa, 1905.
5. Didžpetris, V. *Linkuvos karmelitų bažnyčia ir vienuolynas: istorija ir kultūra*. Vilnius: Kraštiečių kultūros klubas „Linkava“, 1993.
6. Galaunė, P. *Lietuvių liaudies menas. Jo meninių formų plėtojimosi pagrindai*. Vilnius: Mokslo, 1988.
7. Jablonskis, K. XVI amžiaus Lietuvos inventoriai. *Istorijos archyvas*. T. 1. Kaunas, 1934. 161.
8. Jovaiša, L. Religinis gyvenimas Viduramžių Žemaitijoje. *Žemaičių istorijos virsmas iš 750 metų perspektyvos*. Vilnius: Aidai, 2004. 115–127.
9. Jucevičius, L. A. Žemaičių žemės prisiminimai. *Raštai*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959. 357–498.
10. Kviklys, B. *Mūsų Lietuva*. T. 3. Vilnius: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1991.
11. Mačiulis, D. Kryžių kalno ir jį supančio kraštovaizdžio istorinė raida. *Kryžių kalno istorinė raida ir jo išlikimo problemos*. Šiauliai, 2000. 43–44.
12. Misius, K.; Šinkūnas, R. *Lietuvos Katalikų bažnyčios*. Vilnius: Prada, 1993.
13. Paknys, M. Ankstyvasis LDK krikščionėjimo laikotarpis: XIV a. pabaiga – XVI a. vidurys. *Krikščionybės Lietuvoje istorija*. Sud. V. Ališauskas. Vilnius: Aidai, 2006. 59–153.
14. Petrauskas, R. Žemaičių diduomenė ir politinė padėtis Žemaitijoje XIV a. pabaigoje – XV a. pradžioje. *Žemaičių istorijos virsmas iš 750 metų perspektyvos*. Vilnius: Aidai, 2004. 151–172.
15. Pietkiewicz, K. *Kieżgajłowie i ich latyfundiów do połowy XVI wieku. Ze studiów nad rozwojem własności ziemskiej w Wielkiem Księstwie Litewskim w Średniowieczu*. Poznań: UAM, 1982.
16. Ramaniuk, M. Baltarusių apžadų kryžiai. *Liaudies kultūra*. 2005. 3: 45–55.
17. Sarbievijus, M. K. *Lemties žaidimai: Poezijos rinktinė*. Par. E. Ulėinaitė. Vilnius: Baltos lankos, 1995.
18. Seymour, W. W. *The Cross in Tradition, History and Art*. New York, London: G. P. Putnam's sons, 1898. 275–330.
19. *Słownik geograficzny królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich*. Warszawa, 1884.
20. Toporovas, V. Pirmykštis pasaulėvaizdis (bendra apžvalga). *Liaudies kultūra*. 2002. 3: 50–60.
21. Vaicekuskas, A. Iki krikščioniškosios apeiginės tradicijos tęstinumas Lietuvos žemdirbių kultūroje XVI–XVIII a. *Soter*. 2004. 12 (40): 239–248.
22. Vaivada, V. Kultūrinė atmintis konfesionalizacijos procesų kontekstuose Žemaitijoje XVI a. II pusėje. 1579 m. vyskupijos vizitacijos pavyzdys. *Kultūrinės atminties kaita ir lokalinė istorija. Acta Humanitaria Universitatis Saulensis. Mokslo darbai*. T. 9. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2009. 306–313.
23. Wijuk Kojalowicz, A. *Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego tak zwany Compendium*. Wyd. F. Piekosiński. Kraków, 1897.
24. *Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579 m.)*. Sud. L. Jovaiša. Vilnius: Aidai, 1998.
25. Zabulytė, J. XIX–XX a. vid. medinių ir geležinių kryžių bruožai: pasaulėžiūrinis aspektas. Prieiga per internetą: http://www.tradicija.lt/Tyrenejimai/Jolantos_Z_a.htm (žiūrėta 2010 02 01).

26. Ассман, Я. *Культурная память. Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности*. Москва: Языки славянской культуры, 2004.
27. Блок, М. *Апология истории*. Москва: Наука, 1973.
28. *Опись документов Виленского Центрального Архива древних актовых книг. Акты Росиенского земскаго суда за 1575–1586 годы*. Вып. I. Вильна, 1901.
29. *Опись документов Виленского Центрального Архива древних актовых книг. Акты Росиенского земскаго суда за 1588–1591 годы*. Вып. II. Вильна, 1903.
30. *Опись документов Виленского Центрального Архива древних актовых книг. Акты Росиенского земскаго суда за 1598–1600 годы*. Вып. V. Вильна, 1907.
31. Хальбваск, М. Коллективная и историческая память. *Неприкосновенный запас*. 2005. 2–3(40–41). Prieiga per internetą: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2-pr.html> (žiūrėta 2009 04 14).

Rita Regina Trimonienė

The Hills of Crosses in the 17th–19th centuries.

Problems of people's Christianization

Summary

Cross building to mark a sacred place has been more or less frequently practiced in Christian Europe. Although the formation of the Christian worldview was slow in Žemaitija and Northern Lithuania, a rather unique phenomenon, Hills of Crosses, is found there. These are the Hill of Crosses in the fields between Linkuva-Plonėnas estates mentioned in 1565, the Hill of Crosses on the old mound of Jurgaičiai near Šiauliai and the offside of the Hill of Crosses near Dūseikiai (Telšiai district).

The offside of the Hill of Crosses, first mentioned in 1538, was a private domain, presumably of the Rėkučiai-Kęsgailos, later passed over to the patrimony of the Kražiai chapel's altar. Afterwards, in the course of litigations, it was incorporated into Luokė estate which was under the Bishop's of Žemaičiai patrimony. After the abolition of the Jesuit Order, lawsuits over proprietorship rights of the offside domain were brought against the landlords who had purchased a domain there. At the end of the 4th decade of the 19th century, the Hill of Crosses was renamed Liausginai in the documents. This could be linked with the fact that the offside territory was almost uninhabited; therefore, in the course of time, the name of one of the owners of the surrounding domain stuck in the settlers' memory.

The "targeted" pastoral care characteristic of the Middle Ages when clergymen focused only on the community of a town, settlement or village whereas rural provinces were left unattended, is also clearly evident in the 17th century in the Telšiai district. Consequently, we can speak about at least minimal religious consciousness of the peasants. On the other hand, these conditions were rather conducive to practicing the old rites.

However, the early Hills of Crosses should not be linked with the sites of the pagan necro-cult. Three simple Latin crosses on the Hill on the topographic maps of the second half of the 18th century and a shrine close to the Pateklėnai village with the cross on top demonstrate a successful introduction of the reformed Roman Catholic Christianity in the district, although a filial parish church in Ubiškės was built only in 1785. The Catholic Church tolerated existence of such sacred places gradually adapting them to its worldview, but it did not induce the cult of the Hill of Crosses as it was a weird religious practice by nature.

KEY WORDS: the Hill of Crosses, Žemaitija, Christianization, archaic worldview, the Catholic Church, Dūseikiai, Telšiai